

RECENZIJOS

Kacevičiūtė E. Kai kurie kaimo skaitytojų interesai. V., 1971. 81 p. (Lietuvos TSR Valst. resp. b-ka)

1967 m. Lietuvos Valstybinė respublikinė biblioteka pradėjo tyrinėti kaimo gyventojų skaitymą. Metodinio skyriaus bendradarbiu E. Kacevičiūtė paruošė tyrimo programą, numatė būtiną metodiką, organizavo gyventojų nuo 16 m. apklausą 44 respublikos kaimuose, apibendrinio surinktus duomenis ir juos paskelbė recenzuojamame leidinyje.

Tai pirmas bandymas tarybiniais metais Lietuvoje plačiau pasigilinti į vienos socialinės-demografinės gyventojų grupės santykius su spauda.

Knygos ir skaitymo sociologines ir psichologines tyrimo programas kuria ir realizuoja kiekviena civilizuota šalis. Tokie darbai turi ne vien siaurą praktinę reikšmę. Jie ne tik padeda bibliotekoms geriau panaudoti spaudinius bei prognozuoti savo veiklą. Knygos diapozonas visuomenėje parodo jos sugebėjimus įsisavinti žmonijos sukauptas kultūrinis ir dvasines vertybes. Pastoviai skaitantis turi kokybiškai skirtingus kultūrinius poreikius negu apatiškas knygas, skaitymui ir bibliotekai. Jis imlesnis ir dinamiškesnis kultūriniu atžvilgiu, turi didesnes galimybes kurti ir racionaliai naudotis šiuolaikinėmis materialinėmis ir dvasinėmis vertybėmis. Skaitančios visuomenės tyrimai išryškina knygos vietą kitų masinės komunikacijos priemonių sistemoje. Pasirodo, kad kaimo gyventojai Lietuvoje prioritetą skiria radijui, antroje vietoje —

periodika, trečioje — knygos, ketvirtoje — televizija, penktoje — kinas ir t. t.

Tyrimo rezultatai padeda koreguoti knygų leidybą, priklausomai nuo kaimo skaitytojų poreikių, interesų bei paklausos literatūrai.

Prof. R. Eskarpi teigia, kad padidėjęs informacijos srautas apsunkena grįžtamąjį ryšį tarp rašytojo ir skaitytojo. Kritika paprastai išreiškia tik siauro rato, intelektualų nuomonę ir požiūrį į knygą. E. Kacevičiūtės atliktas tyrimas jau dalinai atsako į tokius reikšmingus klausimus: kokie faktoriai nulemia kaimo gyventojų skaitymą, kokie pagrindiniai skaitymo šaltiniai, koks skaitymo intensyvumas, kokia skaitoma grožinė ir gamybinė literatūra, kokie lietuvių autoriai populiariausi ir pan. Matyt, todėl „Literatūros ir meno“ korespondentė interviu apie Respublikinės bibliotekos veiklą domėjosi E. Kacevičiūtės studija ir naujais tyrimais mieste ir kaime¹.

Didesnę leidinio dalį sudaro prieduose pateiktos 63 lentelės. Jos detalizuoja apklausos rezultatus (iš viso apklausta apie 3,5 tūkst. gyventojų nuo 16 m.) priklausomai nuo amžiaus, išsimokslinimo, darbo pobūdžio, skaitymo tikslų ir turinio, informacijos šaltinių, laisvalaikio struktūros ir kt. Autoriui teko apdoroti kolosališką kiekį statistinių duomenų, juos sugrupuoti ir paskirstyti pagal metodinių centrų zonas. Statisti-

¹ Apie kai kuriuos LTSR Valstybinės respublikinės bibliotekos darbo barus LM bendradarbiui Marinai Baublienei pasakoja direktoriaus pavaduotoja metodini darbu Valerija Vilkienė.— „Literatūra ir menas“. 1972, lapkr. 18, p. 2.

nė analizė atlikta, naudojant elementarius skaičiavimo būdus, matyt, todėl toks ilgas laiko tarpas skiria tyrimo eigą nuo rezultatų paskelbimo. Masinės apklausos rezultatams susumuoti paprastai pasitelkiama elektroninė skaičiavimo technika.

Apklausoje rezultatai komentuojami leidinio skyriuose. Bandoma nustatyti ryšius tarp gausybės faktų, kurie įvairiapusiškai persipina su knygų skaitymu ir kaimo bibliotekos veikla.

Reikia pabrėžti, kad, naudojant apklausos metodus (anketas, interviu), atsakymuose į klausimus pastebimi subjektyvaus vertinimo elementai. Respondentai paprastai stengiasi pasirodyti labiau išprusę. Jie dažnai išreiškia ne savo nuomonę, o jų aplinkoje nusistovėjusias vertinimo normas, ypač nurodydami mėgstamiausius autorius. Pasigilinus į skaitymo intensyvumą, pasirodo, kad pilnaverčiais skaitytojais galima pripažinti tik 2 tūkst., nes kiti per metus perskaito tik keletą knygų. Lenkų sociologai, atsižvelgdami į skaitymo aktyvumą, analogiškus rodiklius sumažina dvigubai.

Autorė nesivadovauja išimtinai tik apklausos rezultatais. Juos papildo ir koreguoja įvairūs statistiniai duomenys, kaimo bibliotekų stebėjimo rezultatai, skaitytojų atsiliepimai apie knygas. Papildoma metodika naudojama epizodiškai, jos paskirtis — iliustruoti ir patikslinti apklausos lapų duomenis.

Tokio pobūdžio darbuose tikslinga plačiau nušviesti tyrimo metodologiją, organizavimo, procedūrų ir metodikos klausimus, nes nuo jų sprendimo priklauso rezultatų objektyvumas. Reikėtų pateikti apklausos lapų pavyzdžių, paaiškinti, kaip žemdirbiai reagavo į pateikiamus klausimus, kaip buvo bandoma kontroliuoti rezultatus, kokius sunkumus teko įveikti.

Reikšmingas metodologinis sprendimas — apklausti respondentus pagal

jų gyvenamąją vietą, nesiribojant vien skaitančiais bibliotekose. Kaimai parinkti, atsižvelgiant į ūkių ekonomines ir gamybinės sąlygas, mechanizacijos lygį, kultūros ir švietimo įstaigų funkcionalumą, atstumą nuo rajonų centrų. Tokios atrankos rezultatai neakcentuojami, tačiau galima tvirtinti, kad šie faktoriai neturėjo lemiamos įtakos knygos diapazonui kaime.

Tyrimas parodė, kad didžioji gyventojų dauguma supranta skaitymo ir bibliotekos reikšmę. Neskaitančių skaičius nedidelis — 21,7%. Tai seni ir pagyvenę žmonės, neturėję galimybės mokytis. Savo išsimokslinimą jie kvalifikuoja kaip beraščiai ir savamoksliai. Bibliotekose skaito 58,4% apklaustųjų. Analogiški tyrimai Čekoslovakijoje ir Lenkijoje parodo, kad skaitančių skaičius pastoviai didėja.

Galima išskirti vieną pagrindinę grupę, kuri dominuoja tarp apklaustųjų kaimo gyventojų. Ją charakterizuoja elementarus išsimokslinimas (baigę ir nebaigę pradinę mokyklą, savamoksliai sudaro 71,6%), pagyvenęs amžius (nuo 40 m. ir vyresni sudaro 53,7%), tiesioginis dalyvavimas gamyboje (laikininkystės ir gyvulininkystės darbuotojai — 38%). Apie ketvirtadalį apklaustųjų sudaro pensininkai ir nedirbantys — 26,2%. Kitos grupės: mechanizatorių, moksleivių, žemės ūkio specialistų ir t. t. gana neskaitlingos. Toks pasiskirstymas, atrodo, teisingai atspindi kaimo socialinę ir profesinę struktūrą.

Kaimo biblioteka išryškėja kaip pagrindinė kultūrinė įstaiga, aprūpinanti gyventojus knyga. Jos socialinę funkciją parodo ne vien plati aptarnavimo sfera. Kaimo skaitytojas biblioteką vertina kaip pagrindinį informacijos šaltinį apie knygas. Socialinė kaimo bibliotekos funkcija reikšmingesnė, negu įprasta ją vertinti. Ši funkcija ir ateityje didės, todėl reikia sudaryti palankias sąlygas

jos veiklai, kelti jos prestižą visuomenėje.

Tyrimas paneigė paplitusią nuomonę, kad skaitoma iš neturėjimo ką veikti, pramogos dėlei. Dauguma skaitytojų įsisažmonino, kad skaitymas būtinas savišvietai ir kultūriniam augimui. Atsakymuose pabrėžiama, kad savišvieta — pagrindinis skaitymo tikslas.

Skaitymo intensyvumas tiesiogiai priklauso nuo išsimokslinimo. Pagrindinė literatūra — grožinė literatūra, ji sudaro apie pusę asmeninių bibliotekų fondų. Daugiausia skaitoma lietuvių klasikinė ir tarybinė literatūra. Jaunimas linkęs pasirinkti įvairesnę literatūrą. Sudomėjimas užsienio literatūra atvirkščiai proporcingas amžiui.

Įdomūs duomenys apie asmenines bibliotekas. 42,8% apklaustų šeimų visai neturi knygų. Tik 3,2% šeimų turi skaitlingesnius knygų rinkinius (100 ir daugiau knygų). Asmeninė biblioteka išryškina skaitymo tradicijas, knygos vaidmens suvokimą. Nors kaime vis daugiau įsigijama knygų, asmeninė biblioteka šiuo metu neatlieka žymesnės kultūrinės funkcijos. Šios išvados verčia susimąstyti dėl kai kurių gana optimistiškų skaitymo rezultatų.

Problemy ratas, gvildenant kaimo gyventojų interesus ir sudėtingus santykius su knyga bei periodika, be galo platus. Tai nulėmė apžvalginį nagrinėjimą, siekiamą komentuoti svarbiausius apklauskos rezultatus. Komentarai galėtų būti platesni ir išsamesni. Besidomintis priverstas savarankiškai nagrinėti lenteles ir klaidžioti skaičių labirintuose. Nors lentelės sudarytos kvalifikuotai ir nuosekliai pagal leidinio skyrius, kaimo bibliotekininkui, ypač neturinčiam specialaus pasiruošimo, prieduose sukonzaktuota statistinė informacija gali būti sunkiau įsisavinama.

Skaitymą nulemia ne vien socialiniai ir demografiniai faktoriai. Knygos suvokimas, jos pasirinkimo motyvai, skai-

tytojų literatūrinis skonis ir interesai žymia dalimi priklauso nuo psichologinių savybių, atskirų mikrokollektyvų socialinės psichologijos, jų lyderių požiūrio į knygą. Tačiau tai ateities tyrinėtojų veiklos sfera.

E. Kacevičiūtės studija apie kaimo skaitytojus atspindi pirmųjų tyrimų prievalumus ir dėsniskus trūkumus. Dabartiniu metu, kai knygos ir skaitymo sociologija sparčiai pažengė į priekį, 1967 m. bandymas pradėti naują tyrimo etapą Lietuvoje negali būti vertinamas pagal naujausius darbus. Jiems būdinga reprezentacinė atranka, skaitymo visuomeninį ir individualų pobūdį analizuoja moksliniai kolektyvai, sudaromos koreliacinės analizės programos, rezultatams apdoroti naudojama elektroninė technika.

Respublikinės bibliotekos vadovybė, tęsdama pradėtą knygos ir skaitymo tyrimą, turėtų koncentruoti įvairių specialistų pajėgas šiam mokslinio darbo barui. Reikėtų pagalvoti apie atskiros grupės ar sektoriaus sudarymą, kuris būtų pajėgus spręsti sudėtingas tyrimo problemas.

E. Kacevičiūtės eksperimentinis kaimo skaitytojų interesų nagrinėjimas bus įrašytas į Lietuvos skaitytojų tyrimo istoriją kaip pirmas reikšmingas darbas.

P. SAUDARGAS

Iš lietuvių kultūros istorijos. Spauda ir spaustuvės. Redakcinė kolegija: Juozas Jurginis (ats. redaktorius), Antanas Tyła, Rita Strazdūnaitė. Lietuvos TSR Mokslų akademija, Istorijos institutas, t. 7, Vilnius, „Mintis“, 1972, 296 p.

Sulaukėme dar vieno tomo, skirto lietuvių kultūros istorijai. Jame tilpusi medžiaga nušviečia atskirus spaudos ir spaustuvės istorijos klausimus nuo 1795 iki 1940 metų. **Antano Tylo** tyrinėjimas skirtas spaudos draudimo istorijai (p. 7—85), **Leono Mulevičiaus** — bau-

džiavos panaikinimo įstatymų išleidimui lietuvių kalba (p. 86—110), **Emilijos Griškūnaitės** — legaliai darbininkų spaudai Lietuvoje 1906—1908 m. (p. 111—141), **Vytauto Merkio** — Lietuvos poligrafijos įmonės 1795—1915 m. (p. 142—249), **Viktoro Žeimanto** — Lietuvos Komunistų partijos spausuvei „Spartakas“ 1923—1932 m., **Juozo Jurginio** — Jagomosto spausuvei ir leidyklai „Lituanica“ Tilžėje. Nors straipsnių tematika ir chronologija įvairi, tačiau tiksliai E. Griškūnaitės ir V. Žeimanto studijos neliečia XIX a. Taigi tomas tiek tematika, tiek apimtimi (iš 296 puslapių 219 puslapiai) faktiškai skirtas XIX amžiui.

Siam laikotarpiui skirtos studijos pasižymi labai kruopščiai iš pačių įvairiausių šaltinių (iki šio laiko mažai arba visai nežinomų) surinktais gausiais faktiniais duomenimis. Tai yra lyg ir ilgokai užtrukusio kiekybinio kaupimo etapo rezultatų suvedimas. Tame be priekaištų mokslinis aparatas. Galutinius apibendrinimus ir išvadas autoriai padaro, tik turėdami pirminius arba bent kelis antrašius šaltinius.

Neminėdami visos eilės kitų privalumų, norime pasakyti, kad recenzuojamas tomas dar kartą akivaizdžiai įrodo smarkiai išaugusį respublikos istorikų tyrimų lygį.

Iš kitų išsiskiria V. Merkio straipsnis.

Autoriui teko peržiūrėti tikrai milžinišką kiekį įvairių šaltinių, ir jo sukaupta medžiaga įgalintų parašyti nemažą atskirą studiją. Autorius sėkmingai išsprendė iškilusį uždavinį — jis trumpai, glaustai pateikia didžiulį kiekį informacijos apie Lietuvos poligrafijos įmones, jų savininkus, visuomeninį vaidmenį ir kt. Tai savotiškas enciklopedinis žinynas su įžanginiu autoriaus žodžiu ir komentarais. Straipsnis svarbus įvairių sričių specialistams.

Visai kitokio pobūdžio yra L. Mulevičiaus studija. Ji skirta vienam kultūros istorijos faktui. Pasitelkęs nemažą kiekį naujų šaltinių, autorius išaiškina ir patikslina baudžiavos panaikinimo įstatymų išleidimo lietuvių kalba priežastis ir aplinkybes, vertėjus, įstatymų platinimą.

Spręsdamas pasirinktą problemą, autorius paliečia ir kai kuriuos kitus klausimus — valstiečių pozicijas, S. Mikuckio vaidmenį ir jo abecėlės pasirodymą, šventiko A. Petkevičiaus biografiją, jo santykius su M. Valavičiumi, cenzoriaus V. Aramavičiaus veiklą.

L. Mulevičiaus studija konkreiti, dalykiška, o išvados — pagrįstos.

Savo pobūdžių panašios yra E. Griškūnaitės ir V. Žeimanto studijos.

Visą lietuviškos spaudos draudimo laikotarpį apima A. Tylos studija. Joje tyrinėjama legali lietuvių studentijos bei inteligentijos veikla, mėginimai legaliomis priemonėmis sulaužyti spaudos draudimo varžtus.

Nemažą mokslinę vertę turi autoriaus sudarytos dvi lentelės. Pirmojoje suregistruoti mėginimai išleisti privačia iniciatyva lietuviškus leidinius pagal metus ir turinį (p. 44—47). Antrojoje — pateiktas mėgintų išleisti privačia iniciatyva ir išleistų lietuviškų leidinių sąrašas (p. 78—85). Šalia nurodytų, bibliografinę vertę turinčių duomenų, A. Tyla pateikia nemažą duomenų apie L. Ivinskio, J. Kymanto, J. Liaugmino, A. Macijausko, M. Miežinio, M. Oginskio, A. Smilgos, J. Sliupo, M. Valančiaus, P. Vileišio, F. Zavadskio ir kai kurių kitų to meto lietuvių visuomenės veikėjų veiklą.

Kruopščiai autoriaus surinkti gausūs faktiniai duomenys sudaro tam tikrą indėlį į lietuviškos spaudos draudimo istorijos tyrinėjimus.

Drauge autoriui norisi padaryti keletą pastabų.

A. Tyla linkęs nuneigti P. Valujevo aplinkraščio Nr. 141 1865 m. rugsėjo 13 d. datą (p. 11), kuri, jo manymu, to meto dokumentuose atsirado todėl, kad asmenys, skaitę aplinkraščių, skaičių „du“ supainiojo su „vienetu“. Toksai aiškinimas labai abejotinas. Manytume, kad čia turime kitą situaciją. Rugsėjo 13 d. to meto dokumentuose pasirodė todėl, kad aplinkraštis Nr. 141, kurį pasirašė P. Valujevas, buvo tikrai pažymėtas šia data. Taigi visi, kas naudojosi šiuo dokumentu, ir nurodė būtent šią (rugsėjo 13 d.) datą, kuri to meto archyvuose dokumentuose aptinkama gana dažnai. Tuo tarpu išspausdintame ir išsiužintame aplinkraštyje parašyta ne „13“, o „23“ diena. A. Tyla ne pirmasis peržiūrėjo išsiunčiamų raštų bylą. Toksai atvejis nėra išimtis. Pats A. Tyla pateikia panašų atvejį, kuomet raštas, datuotas rugpiūčio 6 d., buvo ištaisytas į rugsėjo 6 d. (žr. p. 10). Taigi galėjo kažkas panašaus atsitikti ir su mus dominančiu dokumentu. Kaip ten bebūtų, neturime teisės „13“ nutylėti arba savavališkai ištaisyti į „23“. Mokslininkas tegali tik paaiškinti faktą.

Drauge norime pastebėti, kad niekas nesiruošia nuneigti rugsėjo 23 d. datą. Ją tikslingiausia vartoti mokslinėje bei kitoje literatūroje, nes nuo jos prasidėjo draudimas de facto. Tuo tarpu mūsų straipsniuose dviguba data buvo pavartota tik tam, kad norėta paaiškinti „13“ dienos egzistavimą archyvuose dokumentuose.

Kiekvieną mokslinę studiją galima vertinti dviem požiūriais: 1) ką ji naujo duoda eiliniam skaitytojui arba mokslininkui, netyrinėjančiam to laikotarpio nurodytos problemas; 2) Ką naujo joje gali rasti to laikotarpio specialistas, kas iki šiolie buvo nežinoma, diskutuotina ir studijoje tapo išspręsta?

Atsakant į pirmą klausimą, galima pažymėti, kad straipsnyje tikrai panaudota nemaža neskelbtos archyvinės me-

džiagos. Tačiau drauge tenka pastebėti, kad visoje eilėje atvejų autorius pateikia klaidingą informaciją. Jis, pvz., rašo, kad „apie J. Liaugmino bylą iki šiol niekur nebuvo rašyta“ (žr. p. 60). Tačiau tai netiesa! Apie J. Liaugminą buvo rašyta dar 1969 metais (žr. „Lietuviški kalendoriai“ (1846—1905 m.).— „Bibliotekų darbas“, 1969, 2/69, p. 28). Tame pat straipsnyje rašoma ir apie bandymus legaliai išleisti lietuviškus kalendorius spaudos draudimo metais. Apie E. Zislako prašymą leisti spausdinti „Lietuvos žinias“, naujus archyvinius duomenis apie „Aušrinę“, 1897 m. J. Jablonskio valstiečių bei inteligentijos prašymus paskutiniajame XIX a. dešimtmetyje ir kt. rašyta periodikoje (žr. „Literatūra ir menas“, 1966 m. birželio 25 d., Nr. 26(1024), p. 6; „Gimtas kraštas“, 1967 m. gegužės 25 d., Nr. 17, liepos 27 d., Nr. 26 ir kt.).

Manytume, kad mokslinio darbo principai reikalavo iš autoriaus visa tai aptarti savo studijoje.

Atsakant į antrą klausimą, norime pabrėžti, kad apie autoriaus suregistruotus lietuvių studentijos ir inteligentijos prašymus, memorandumus, esančius TSRS Centriniam valstybiniam istoriniam archyve Leningrade, tapo žinoma dar prieš 10—11 metų, kai susidarė galimybės peržiūrėti Vyriausiosios spaudos reikalų valdybos ir dalį Peterburgo Cenzūros komiteto fondų.

Sie faktai prabėgomis yra minimi lietuviškos spaudos draudimui skirtame straipsnyje (žr. Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbai, Istorija, IX, 1967, p. 83—94). Dalis nurodytų archyvinių dokumentų įteikta „Literatūros“ keturioliktam tomui, kiti — paruošti spaudai ir, atsiradus galimybėms, bus paskelbti moksliniuose leidiniuose.

Naujai autorius surastų, iki šiolie nežinomų prašymų susidarys keliolika. Autorius šio fakto, matyt, taip pat neturėjo teisės nutylėti. K. fon. Kaufmano

raštai Lifliandijos, Kurliandijos, Estliandijos (Pabaltijo) generalgubernatoriui, Vyriausybės vadaus ir dvasinių reikalų komisijos Lenkijos karalystėje pirmininkui, vadaus reikalų ministrui ir kt. dokumentai yra paskelbti Lietuvos TSR Aukštųjų mokyklų mokslo darbuose, Bibliotekininkystės ir bibliografijos klausimuose, t. VII, V., 1968, p. 225—235.

Taigi ir šiuo atveju autorius privalėjo nurodyti (p. 10) publikaciją, o ne archyvą.

Ta pačia proga galima būtų papriekaištauti ir V. Merkiui, kuris savo straipsnyje (p. 160) remiasi ne publikacijomis, o archyvu (kalbėdamas apie Vadaus reikalų ministerijos aplinkraštį Nr. 141, N. Miliutino 1866 m. sausio 30 d. raštą, 1872 m. gruodžio 20 d. Vadaus reikalų ministerijos aplinkraštį).

Panašūs faktai, kurių autoriai lengvai galėjo išvengti, gadina bendrą įspūdį.

Baigiant norisi pasakyti keletą žodžių apie sąvoką „buržuaziniai inteligentai“ (žr. p. 7—8). Manytume, kad, kalbant apie XIX a. antrosios pusės lietuvių visuomenę, vargu ar tikslinga vartoti

aukščiau paminėtą sąvoką, nes tuomet, nuosekliai laikantis šio principo, tektų įvesti sąvokas „buržuaziniai studentai“, „buržuaziniai valstiečiai“ ir t. t. Tačiau tai beprasmiška. To meto visuomenė buvo buržuazinė visuomenė, ir todėl klasės, socialiniai sluoksniai ir tarp sluoksniai, grupės ir tegalėjo būti buržuazinės visuomenės klasėmis, sluoksniais, tarp sluoksniais ir grupėmis. Atskira sąvoka galima būtų vadinti tik tai, kas atstovavo feodalizmą, t. y. jo liekanas.

Kaip rodo dabartinis XIX a. istorijos problemų tyrinėjimas, greitai bus užbaigtas vystymosi į plotį etapas. Skverbiantis gilyn į to meto visuomenės gyvenimo klotus, vis didesnis dėmesys teks skirti detalėms, jas tiksliai apibūdinančioms sąvokoms ir pan. dalykams, kurie dar vakar atrodė neverti dėmesio. Artėjimas prie atskirų žmonių, visuomenės gyvenimo detalių ir yra svarbiausio istorijos tyrinėjimo etapo pradžia, nes pagrindinis istorijos mokslo objektas ir yra žmonių visuomenė, konkretus tos visuomenės žmogus. Spręsti šią problemą tegalima tik apsiginklavus labai konkrečiomis žiniomis.

R. VEBRA